

Zlatko Jurić i

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za povijest umjetnosti

Martina Strugar

Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Zagrebu

Đuro Szabo i Stjepan Korenić: Polemika o regulaciji Kaptola 1913–1916.

7. 4. 2009.

Izvorni znanstveni rad / *Original scientific paper*

Ključne riječi: Zagreb, regulacija Kaptolskog trga, Đuro Szabo, Stjepan Korenić, Milan Lenuci.

Key Words: Zagreb, regulation of the Kaptol square, Đuro Szabo, Stjepan Korenić, Milan Lenuci

U članku se prvi put obrađuje anketa o regulaciji Kaptolskog trga i okolice iz siječnja 1914. godine koju je organizirao Prvostolni kaptol zagrebački. S izbijanjem Prvog svjetskog rata zamrla je cjelokupna planerska i arhitektonska aktivnost. Rasprave vođene tijekom ankete su u razdoblju od veljače 1914. do siječnja 1916. godine potakle polemičku raspravu između Đure Szabe i Stjepana Korenića o teorijskim principima zaštite spomenika u gradogradnji.

Na osnovi potpisanog ugovora s gradskom općinom iz 1909. godine arhitekt Viktor Kovačić izradio je pretprojekt regulacije Kaptola, Dolca i Vlaške ulice od 17. svibnja 1910. i pretprojekt regulacije Dolca od 2. prosinca 1911.¹ Odbori gradskog zastupstva nisu ispunili ugovornu obvezu i izradili pisane primjedbe na pretprojekte pa Viktor Kovačić nije izradio detaljne regulacijske osnove Kaptola i Dolca. Milan Lenuci i gradski građevni ured izradili su pretprojekt regulacije Dolca od 15. svibnja 1911. i detaljnu regulacijsku osnovu Kaptola iz srpnja 1912. koje formalno nisu bile prihvaćene u gradskom zastupstvu.² Paralelizam djelovanja bio je znak da su gradonačelnik, arhitekt Janko Holjac i gradski građevni ured prešutno odustali od ugovorene suradnje s Viktorom Kovačićem na izradi detaljnih regulacijskih osnova Dolca i Kaptolskog trga. Gradska općina je sve više usmjeravala djelovanje na izgradnju nove tržnice na Dolcu a regulacija Kaptola je pomalo odlazila u drugi plan. Prvostolni kaptol zagrebački bio je skloniji regulacijskoj osnovi Brozović & Lenuci & Tomšić Kaptola iz 1912, a glavni problem bio je podjela troškova izvedbe s gradskom općinom.

Početak siječnja 1913. članovi odbora za izgradnju metropolitanske biblioteke i arhiva nadbiskup-coadjutor dr. Antun Bauer, biskup Blaž Švinderman, kanonici dr. Feliks Suk i kanonik Ljudevit Ivančan održali su sjednicu

na kojoj su donesene dvije važne odluke o izboru mjesta i načinu financiranja buduće izgradnje metropolitanske biblioteke i zgrade sa stanovima za crkvene službenike i sa spremištima za crkvena odijela.³ Ljudevit Ivančan je predložio da se odustane od izgradnje nove zgrade i pohrane metropolitanske biblioteke u novoizgrađenoj zgradi kr. Sveučilišne knjižnice na Marulićevu trgu na period od 50 godina. To ne bi značilo spajanje metropolitanske i sveučilišne knjižnice jer bi se u ugovoru precizno bila zadržana sva vlasnička prava. O problem smještaja kaptolskog arhiva raspravljalo bi se na sljedećim sjednicama. Zgrada sa stanovima za crkvene službenike i spremištima crkvenih odijela bila bi sagrađena između sjevernih kula a financirala bi se prihodima dvaju nepopunjenih kanoničkih mjesta u periodu od 10 godina s početkom od 1. siječnja 1914. godine. Svi zaključci sa sjednice potvrđeni su u listopadu 1913. kad je nadbiskup-coadjutor dr. Antun Bauer dobio dozvolu Sv. stolice.⁴

Anketa o regulaciji Kaptola, siječanj 1914.

Potkraj siječnja 1914. Prvostolni kaptol zagrebački organizirao je anketu na kojoj se pokušavalo naći odgovore na neka ključna pitanja za regulaciju Kaptolskog trga.⁵ Na anketu su se odazvali vrlo zanimljivi sudionici. Predsjedao je nadbiskup-coadjutor dr. Antun Bauer a prisustvovali su:

kanonici dr. Blaž Švinderman, dr. Dominik Premuž, dr. Feliks Suk, dr. Gustav Baron, dr. Josip Volović, Pavao Leber, Ljudevit Ivančan, Franjo Vojaković, Hugo Matković, dr. Josip Lang, Ljudevit Knežić i Ivan Hangi za Prvostolni kaptol zagrebački; umirovljeni predstojnik gradskog građevnog ureda ing. Milan Lenuci; sveuč. prof. dr. Izidor Kršnjavi i ing. Mijo pl. Phillipović za Hrvatsko društvo umjetnosti; arhitekti Martin Pilar i Edo Schön za Hrvatsko društvo inženira i arhitekata; prof. Đuro Szabo i arhitekt Martin Pilar za Zemaljsko povjerenstvo za čuvanje povjestnih spomenika. Na tijek i sadržaj rasprave mnogo su više utjecali pojedinci koji nisu bili prisutni a tome su bili presudni vrlo različiti razlozi. Predstojnik tehničkog ureda kr. zem. Vlade, ing. August pl. Pisačić i arhitekt Herman Bollé opravdali su izostanak poslovnog zauzetošću.⁶ U pročitanoj isprici gradonačelnika, arhitekta Janka Holjca objašnjeni su razlozi nedolaska.⁷ Svi zaključci ankete obvezno bi se morali tehnički obraditi u gradskom poglavarstvu i raspraviti u gradskom zastupstvu. Gradonačelnik je obvezno sudjelovao u radu poglavarstva i zastupstva, pa bi bilo neprimjereno sudjelovanje u anketi. Nakon izostanka predstavnika kr. zem. vlade i gradonačelnika anketa se od početka pretvorila u neobavezni savjetodavni susret visokih crkvenih predstavnika s visokostručnim predstavnicima strukovnih udruga.

Na raspravu uopće nije bio pozvan arhitekt Viktor Kovačić koji je osvojio prvu nagradu na natječaju za regulaciju Kaptola i okolice iz 1908. i izradio pretprojekt regulacije Kaptola, Dolca i Vlaške ulice iz svibnja 1910. godine. Viktor Kovačić uputio je pismo gradskom poglavarstvu i Prvostolnom kaptolu zagrebačkom sa šest precizno postavljenih pitanja o regulaciji Kaptola. Na početku sjednice Ljudevit Ivančan pročitao je pismo Viktora Kovačića u kojem je vrlo precizno upozorio sudionike ankete na osnovne konceptijske razlike između natječajne regulacije iz 1908. i pretprojekta regulacije Kaptola, Dolca i Vlaške ulice iz svibnja 1910.⁸ Prije donošenja odluke o mjestu izgradnje pojedinih zgrada trebalo bi raspraviti otvorena pitanja koja bi mogla utjecati na regulaciju Kaptolskog trga. Prvi problem je regulacija istočne strane trga. Osnovna nedoumica je ponovno zatvaranje ili ostavljanje otvorenog pogleda na zapadno ulazno pročelje Katedrale. Ako bi se ponovno zatvorila istočna strana trga, Viktor Kovačić je predložio izvedbu zgrade između sjeverozapadne kule Severnik i jugozapadne kule Nebojan s trijemom u prizemlju i riznicom, arhivom, stanovima za crkvene službenike na prvom katu. Ako bi se ostavio otvoreni pogled, osnovni problem bilo je pitanje mjesta gdje bi se nalazila nova transparentna monumentalna ograda. Prva mogućnost bila bi na potezu srušenog zapadnog obrambenog zida između kula Severnik i Nebojan. Druga mogućnost bila bi u sjevernom i južnom produžetku regulatornog pravca zapadnog ulaznog pročelja Katedrale.

U regulaciji južne strane Kaptolskog trga na spoju s Bakačevom ulicom moralo bi se odlučiti između višekatne

zgrade s tramvajskim i pješačkim prolazima iz natječajne regulacije iz 1908. ili slobodnog tramvajskog prolaza i prizemne dogradnje zgrade ribarnice iz pretprojekta regulacije iz svibnja 1910. U regulaciji sjeverne strane Kaptolskog trga trebalo bi odabrati između malenog prizemnog centralnog paviljona sa čekaonicom tramvaja, WC i niskim drvećem iz natječajne regulacije iz 1908. ili veće izgradnje tržnog trijema sa čekaonicom tramvaja iz pretprojekta regulacije iz svibnja 1910. Gradsko zastupstvo i Prvostolni kaptol zagrebački morali bi se suglasiti oko radikalnog premještanja Vlaške ulice, ispod zida Nadbiskupskog vrta kojim bi se postigla dva osnovna cilja. Umjesto dosadašnjeg pogleda iz Nadbiskupskog dvora na neuređena dvorišna pročelja postojećih uličnih zgrada na sjevernoj strani Vlaške ulice, predloženom regulacijom izgradila bi se reprezentativna sjeverna ulična pročelja novih gradskih blokova. Nove regulacije Bakačeve ul., Vlaške ul. i nove ul. omogućile bi poglede iz različitih pravaca na reprezentativno južno i istočno pročelje Nadbiskupskog dvora. U zaključku pisma Viktor Kovačić upozorio je na postojanje potpisanog ugovora sa gradskom općinom kojim je preuzeo izradu detaljnih regulacijskih osnova Kaptola i Dolca. Prema člancima ugovora o prijedlozima regulacije Viktora Kovačića trebalo se raspraviti u odboru za regulaciju Kaptola i odboru za regulatorne osnove gradskog zastupstva. Organiziranjem ankete izvan gradskog zastupstva posredno je poništena natječajna regulacija iz 1908, potpisani ugovor iz 1909. i pretprojekt regulacije Kaptola, Dolca i Vlaške ulice iz svibnja 1910. godine.⁹

U uvodnom izvještaju Ljudevit Ivančan predložio je teme buduće rasprave. Osnovna namjera bila je posavjetovati se sa stručnjacima o budućim gradnjama na zemljištu u crkvenom vlasništvu, kako bi se postigla cjelovitost regulacije Kaptolskog trga. O pitanjima iz pisma Viktora Kovačića i budućoj sudbini Bolléove dogradnje nije bilo moguće raspravljati jer nisu bili prisutni predstavnici gradske općine i kr. zemaljske vlade. Ugovor između gradske općine i arhitekta Viktora Kovačića nije obvezivao Prvostolni kaptol zagrebački u izboru projektanta za izradu arhitektonskih projekata za zgrade koje bi se nalazile na zemljištu u crkvenom vlasništvu. Dr. Izidor Kršnjavi i dr. Radičević potvrdili su da je izbor projektanta isključivo pravo investitora. Ljudevit Ivančan je pažljivo analizirao regulacijsku osnovu Kaptolskog trga Brozović & Lenuci & Tomšić iz srpnja 1912. s troškovnikom od 56.465 K.¹⁰ Osnovni prigovori usredotočeni su na troškovnik jer se većina radova odnosila na uređenje cesta na gradskom zemljištu. Glavni problem bio je kako podijeliti troškove između grada i Prvostolnog kaptola zagrebačkog. Prvostolni kaptol zagrebački sudjelovao bi u financiranju jednog dijela radova, ali nikako svih radova kako je svojedobno predlagalo gradsko zastupstvo. Drugi dio troškova trebala bi snositi gradska općina. Za pokrivanje troškova uređenja Kaptolskog trga ne bi se moglo ko-

ristiti darovnicom nadbiskupa dr. Jurja Posilovića. Prema uvjetima darovnog ugovora, novac se mogao uložiti isključivo za uređenje neposrednog okoliša Katedrale. Osnovni zemljani radovi bili su snižavanje razine tla ispred Katedrale zbog prirodne odvodnje oborina. Uz sjeverni utvrđni zid nalazilo se pet zgrada sa stanovima crkvenih službenika i radionicama za popravak crkve koje su srušene zbog dotrajalosti. Glavni problem bio je gdje smjestiti jednu zgradu sa stanovima crkvenih službenika i spremištima crkvenih odijela i sagova, te drugu zgradu s katedralnim arhivom i dijecezanskim muzejem. U projektiranju obje zgrade trebalo je primijeniti suvremena rješenja zaštite od požara i provala. Kanonik Ljudevit Ivančan predložio je raspravu o mogućem smještaju zgrada po čitavoj dužini sjevernog utvrđnog zida. Posebno je bio zanimljiv prijedlog o stvaranju lapidarija u dvorištu oko Katedrale, gdje bi se ponovo sastavio povijesni ulazni portal Katedrale svojedobno rastavljen prilikom obnove.

Potom je govorio dr. Izidor Kršnjavi koji je umjesto izgradnje duž sjevernog utvrđnog zida predložio dogradnju postojeće sakristije s novom zgradom. U prvom dijelu bila bi riznica i spremište crkvenih odijela koji bi bili povezani sa sakristijom. U drugom dijelu zgrade bili bi stanovi za crkvene službenike. Rasprava se odmah prebacila s predloženih tema na posljedice rušenja Bakačeve kule i utvrđnog zida. Dr. Izidor Kršnjavi i Hrvatsko društvo umjetnosti su potpuno odobravali rušenje Bakačeve kule sa zapadnim utvrđnim zidom i otvaranje pogleda na zapadno ulazno pročelje Katedrale nakon završene višegodišnje restauracije. Potpuna besmislica bila bi bilo kakva ponovna izgradnja ispred zapadnog pročelja Katedrale. Potres je oštetio Katedralu i restauracija je bila nužnost, a odmah na početku restauracije donesena je odluka o rušenju zapadnog utvrđnog zida i Bakačeve kule nakon dovršetka radova. Kad je izveden novi portal i završena restauracija nužno je trebalo srušiti Bakačevu kulu i otvoriti pogled na novo pročelje i ulazni portal Katedrale, koja bi se potpuno drukčije restaurirala ako bi se donijela odluka o čuvanju zapadnog utvrđnog zida i Bakačeve kule. Kršnjavi je u analizi relativizirao promjene u teoriji konzervacije u Europi. Kad je počela restauracija Katedrale, glavni princip bio je uspostava jedinstva stila. Danas je glavni princip čuvanje starina. Obje teorije su pretjerivanje i podložne su promjeni. Možda će iduće generacije opet rušiti zbog nekih novih principa. Mlađa generacija ne bi smjela osuđivati djelo starije generacije, koja je djelovala u skladu s teorijskim razmišljanjima svog vremena. Bolléova dogradnja na jugozapadnu kulu Nebojan ocijenjena je kao izrazito neuspjelo ostvarenje. Odluka o budućoj sudbini ovisila je isključivo o detaljnoj regulacijskoj osnovi Kaptolskog trga. Izidor Kršnjavi bio je protiv zatvaranja južne strane Kaptolskog trga prema prijedlozima Viktora Kovačića u natječajnoj regulaciji iz 1908. i pretpjektu regulacije Kaptola, Dolca

i Vlaške ul. iz 1910. Spoj Bakačeve ulice i Kaptolskog trga trebao je ostati slobodan od bilo kakve izgradnje.

Arh. Martin Pilar, arh. Edo Schön, inž. Milan Lenuci i Đuro Szabo imali su potpuno suprotno mišljenje jer su odluku o rušenju zapadnog utvrđnog zida i Bakačeve kule ocjenjivali kao potpunu pogrešku. Svi su bili jednoglasni u zahtjevu za ponovnim zatvaranjem pogleda na zapadno pročelje Katedrale, ali su se prijedlozi razlikovali u opsegu i načinu zatvaranja. Martin Pilar je rušenje Bakačeve kule i zapadnog utvrđnog zida ocijenio kao barbarstvo koje je netko predložio, a netko odobrio. Osnovna je pogreška bila što se izvelo rušenje, bez ikakve ideje kako će se poslije planirati Kaptolski trg. Utvrđne zidine s obrambenim kulama davale su posebno obilježje Katedrali »(...) *kakovog možda u cijeloj Europi nijedna crkva ne ima, obilježje jedne utvrđjene crkve*«. ¹¹ Katedrala, Nadbiskupski dvor i utvrđne zidine imale su kao cjelina povijesnu i funkcionalnu vrijednost. Opravdavati rušenje zapadnog utvrđnog zida i Bakačeve kule primjenom restauracijskog principa »jedinstva stila« potpuni je promašaj. Kad se u Zagrebu restauriralo prema principu »jedinstva stila«, u Beču se princip primjenjivao u iznimno rijetkim slučajevima. Martin Pilar je za ponovno zatvaranje zapadnog pročelja Katedrale ili novom izgradnjom, ili monumentalnom ogradom između kula Nebojan i Severnik. Osnovni cilj novogradnje je mjerilom naglasiti monumentalno mjerilo Katedrale. Martin Pilar je donekle modificirao zamisao o ponovnom sastavljanju povijesnog ulaznog portala Katedrale iz natječajne regulacije Kaptola i okolice iz 1908. Razlika je jedino u prijedlogu namjene. Viktor Kovačić predlagao je da služi kao ulaz u zgradu metropolitanske biblioteke i dijecezanskog arhiva, a Martin Pilar ga vidi kao ulaz u budući lapidarij.

Đuro Szabo naglašavao je povijesnu vrijednost Bakačeve kule i vrijednost cjelovitosti Katedrale i utvrđnih zidina. Nakon rušenja otvorio se pogled s Kaptolskog trga u nadbiskupsko dvorište, koje nikada neće postati trg već će uvijek biti dvorište. Nužno je zatvaranje pogleda i ponovna izgradnja zida između kula Nebojan i Severnik. Edo Schön i Milan Lenuci podržali su Martina Pilara i Đuru Szabu. Lenuci se pozvao na suvremena njemačka iskustva, naglašavajući da se njemački spomenici čuvaju ne samo zbog svoje estetske vrijednosti već i u slučajevima kad imaju samo vrijednost starosti. Edo Schön je precizno odredio redoslijed postupaka. Prvo, Prvostolni kaptol zagrebački kao investitor mora donijeti temeljnu odluku ostaje li zapadno pročelje vidljivo ili se ponovno zatvara. Sljedeći korak bio bi izrada detaljne regulacijske osnove Kaptolskog trga koja bi trebala odrediti način buduće izgradnje između kula (zgrada, utvrđni zid, monumentalna ograda).

Ljudevit Ivančan i Edo Schön su zajednički uobličili za ključak ankete. Zgrada sa stanovima za službenike gradila bi se istočno iza sakristije. Sve ostale odluke o budućim

gradnjama ostavljene su potpuno otvorene dok se ne izradi detaljna regulacijska osnova Kaptolskog trga. Tijekom trajanja ankete zapisnik je bio stenografski vođen i prisustvovali su brojni novinari koji su objavili prikaze u dnevnim novinama. »Narodne novine« i »Jutarnji list« stenografski su izvjestili o tijeku rasprave, ali bez komentara.¹² »Hrvatski pokret« iznio je kratku povijest zbivanja oko regulacije Kaptolskog trga. Rasprava je ocijenjena značajnom zato što bi mogla ubrzati izvedbu konačne regulacije.¹³ »Obzor« je imao posve suprotno mišljenje.¹⁴ Anketa nije presudno utjecala, ali je ipak uspjela ponovno pokrenuti potisnuti problem regulacije Kaptolskog trga. Gradonačelnik arh. Janko Holjac ispravno je postupio kad je odbio sudjelovati u anketi. Sva upravno-tehnička pitanja regulacije gradskih predjela jedino se se mogla rješavati u institucijama gradske općine. Za svaki gradski predjel gradsko poglavarstvo je obvezno izraditi generalnu i detaljnu regulacijsku osnovu. Nakon završenog natječaja iz 1908. godine gradska općina potpisala je ugovor s arhitektom Viktorom Kovačićem o izradi detaljne regulacijske osnove Kaptolskog trga i okolice. Provedenim natječajem i potpisanim ugovorom određen je redosljed budućih postupaka. Prvo, Prvostolni kaptol zagrebački mora odrediti mjesto za gradnju budućih zgrada. Drugo, kaptolski zastupnici u gradskom zastupstvu moraju se zalagati za unošenje svojih zahtjeva u generalnu i detaljnu regulacijsku osnovu. Treće, grad mora uključiti opravdane zahtjeve Prvostolnog kaptola zagrebačkog u pretprojekt regulacije i detaljnu regulacijsku osnovu koju će izraditi Viktor Kovačić. Promatrajući organizaciju i tijek rasprave, ostaje nejasno što se željelo postići. Proklamirani cilj bio je usklađivanje budućih gradnji na crkvenom zemljištu s budućom detaljnom regulacijskom osnovom Kaptolskog trga.

Cilj rasprave nije ostvaren, a tome su dva razloga. Predstavnicima gradske općine i kr. zem. vlade nisu se odazvali pozivu što je raspravu učinilo krajnje neobveznom. Autor natječajne regulacije Kaptola i okolice iz 1908. godine, pretprojekta regulacije Kaptola, Dolca i Vlaške ul. iz 1910. i pretprojekta regulacije Dolca iz 1911. arhitekt Viktor Kovačić nije bio pozvan, ali je sudionicima rasprave uputio opširno pismo s preciznim pitanjima. Cilj nije bilo moguće ostvariti jer se o problemima regulacije Kaptolskog trga može jedino raspravljati i odlučivati u gradskom zastupstvu uz suradnju gradskog poglavarstva, kr. zem. vlade i ugovorom obvezanog arhitekta. Rasprava je završila sa zaključcima minornog značenja koji nisu imali nikakav utjecaj na buduću detaljnu regulacijsku osnovu Kaptolskog trga. Ostalo je neriješeno gdje bi bila locirana kudikamo značajnija i financijski zahtjevnija zgrada dijecezanskog arhiva i muzeja. Temeljno pitanje za izradu detaljne regulacijske osnove ostalo je bez odgovora: da li se ostavlja otvoreni pogled na zapadno pročelje Katedrale ili se sve ponovno zatvara novim oblikom izgradnje između kula? Očita je pat pozicija u pregovorima

između gradske općine i Prvostolnog kaptola zagrebačkog o načinu podjele budućih troškova kad se bude pristupilo izvedbi regulacijske osnove Kaptolskog trga. Razumljiva je nemogućnost donošenja odluka o dislociranju Vlaške ulice, o regulaciji južne i sjeverne strane Kaptolskog trga jer su povezane s masivnom eksproprijacijom i velikim financijskim troškovima.

Đuro Szabo o »stilu«, »jedinstvu stila« i »umjetničkom stvaranju«, veljača 1914.

Tijekom ankete u siječnju Izidor Kršnjavi relativizirao je značaj i buduće primjene principa »jedinstva stila« i poštivanja vrijednosti starosti u restauraciji spomenika. U veljači Đuro Szabo je posredno odgovorio opširnim tekstom u kojem se pozabavio teorijskim pojmovima »stila«, »jedinstva stila« i »umjetničkim stvaranjem«, ali sa jakom polemičkom strašću.¹⁵ Pojam stila bio je najveći ideal i dominirao je umjetnošću i arhitekturom od 1830. do 1880. godine. Na osnovi detaljnog istraživanja povijesti arhitekture ustanovljeno je postojanje određenih stilova. Kad su se upoznale zakonitosti stilova, arhitekti su bili osposobljeni i dobili su pravo graditi u »jedinstvenom stilu«. Kad su se u 19. stoljeću stvarala djela u antičkom, romaničkom, gotičkom i renesansnom stilu vladalo je uvjerenje da su novonastala djela po umjetničkoj kvaliteti ravnopravna djelima nastalim u povijesnim stilovima. Ako su pojedina arhitektonska djela ostala nedovršena, u 19. stoljeću se smatralo da ih je potrebno i opravdano stilski dovršiti. Osnovna značajka arhitektonske produkcije 19. stoljeća je da se sve i svašta imitiralo, a nije se donijelo ništa novo.

Glavni problem proistjecao je iz proučavanja stilskih zakonitosti u povijesti arhitekture u Europi. Cilj umjetnosti bio je što vjernije imitirati arhitektonske forme povijesnih stilova. Arhitekti su se ponosili sposobnošću izvrsnog imitiranja elemenata povijesnih arhitektonskih ostvarenja. Ideja imitiranja kao osnove stvaranja umjetničkih djela bila je zabluda koja je dovela do velike pogreške. Osnovna značajka umjetnosti je stvaranje, a ne imitiranje povijesnih djela. U umjetnosti duh vremena stvara forme. Restauratori 19. stoljeća bili su vandali, jer su nedovršena povijesna ostvarenja dovršavali primjenom »nauke o stilu« i principa »jedinstva stila«. Restauratori su s velikom samouvjerenošću popravljali »pogreške« starih majstora i izbacivali umjetnička remek-djela iz domaćih crkava ako nisu odgovarala unaprijed postavljenih zakonima »stila«. Umjetnička ostvarenja iz povijesnih razdoblja zamijenili su suvremenim imitacijama koje nisu bile umjetničko djelo. Zbog izjednačavanja izgleda starih i novih dijelova zgrada ostrugali su patinu sa starog kamenja i zgradama su skidali povijesna obilježja i oduzimali moć svjedočanstva prošlosti. Glavna pogreška bila je što nisu novo djelo usklađivali sa starim, već su staro prilagođavali novom djelu. Dok se historicizam bavio naukom

o stilu i jedinstvom stila, prema Đuri Szabi moderna se bavi razmišljanjem o procesu umjetničkog stvaranja. Duh pojedinog vremena stvara stil i forme koje su odraz sveukupnog života pojedinih epoha. Mišljenja i osjećaji ljudi se nepovratno mijenjaju i zato se duh prošlih vremena ne može ponovno vratiti. Duh vremena se neprekidno mijenja pa se i »stil« vremena postupno i neprimjetno mijenja u skladu s promjenama u kulturi, narodnim osobinama, klimatskim promjenama i razvoju tehnike.

Stil je pojam za označavanje djela prošlih razdoblja, koji služi kao pomagalo za proučavanje povijesnog razvoja. Povijesni stilovi ne mogu biti uzor za oponašanje u stvaranju novih djela. Kod dugotrajnih gradnji ne postoji »jedinstvo stila«, jer mlađa generacija uvijek radi drukčije negoli prethodna starija generacija. »Jedinstvo stila« postoji samo u djelima koja su nastala djelovanjem jednog arhitekta i u vrlo kratkom razdoblju. Kad se djela grade dugi niz godina, obično u njihovoj gradnji sudjeluje veći broj arhitekata i ne može biti »jedinstva stila«, već su velika i višeslojna djela upravo istinska djela »u stilu«. Suvremeno umjetničko stvaranje ne poznaje »stil« jer će »stil« prepoznati sljedeće generacije poslije velike vremenske udaljenosti. Suvremenici u djelima svog vremena moraju tražiti samo umjetnost, a ne stvaranje »u stilu« koje bez obzira na tehničku vještinu uvijek ostaje imitacija.

Polemika Stjepan Korenić – Đuro Szabo, veljača – ožujak 1914.

Početkom veljače 1914. Đuro Szabo objavio je dva teksta u kojima se bavio analizom ankete o regulaciji Kaptola.¹⁶ Jedini pozitivan rezultat ankete je konačna spoznaja kolika je pogreška bilo rušenje Bakačeve kule i zapadnog utvrdnog zida. Ispravna je teza Martina Pilara o učinjenoj grešci u redoslijedu postupaka. Prije rušenja trebalo je izraditi detaljnu regulacijsku osnovu kojom bi se odredila namjena i oblikovanje Kaptolskog trga. Nakon provedenih rušenja i restauracije Katedrale neosporna činjenica je to da više ne postoji povijesni Kaptolski trg. Osnovni problem bio je svojedobni proces odlučivanja koji je doveo do rušenja središnje zapadne kule, koja je jedina od svih kula nosila grb i ime osnivača. Utvrde i kule izgrađene su za vrijeme borbe Hrvata i Turaka, a Bakačeva kula bila je simbol otpora. Izidor Kršnjavi bio je indirektno optužen za uporno inzistiranje i nametanje zastarjelih nazora koji su u Europi početkom 20. stoljeća ocijenjeni pogrešnim i odavno nisu bili primjenjivi. Potpuno su neuvjerljiva opravdavanja izvedenih rušenja s tezom o proširenju Kaptolskog trga zbog stvaranja dva nova trga koja se nalaze u međusobnom odnosu poput piazze i piazzette.

Kaptolski trg i Nadbiskupski dvor nastali su iz različitih povijesnih potreba. Trg je nastao kao mjesto za obavljanje višestoljetne seljačke trgovine a Nadbiskupski dvor i dvori-

šte imali su obrambeni karakter. Katedrala se nije nalazila na otvorenom trgu već u zatvorenom dvorištu utvrđenog Nadbiskupskog dvora. Zdanja sakralne i svjetovne namjene nalazila su se jedno pored drugoga a ipak su bila odijeljena. U promijenjenim okolnostima povijesni zapadni utvrđni zid zadobio je novo značenje jer je prema principu kontrasta naglašavao novo monumentalno zapadno pročelje restaurirane Katedrale. Tijekom godina Đuro Szabo načinio je pomak od bezrezervne adoracije regulacijskih zamisli Viktora Kovačića prema objektivnijem i smirenijem mišljenju o natječajnoj regulaciji Kaptola i okolice iz 1908. godine. Regulacijska kompozicija Kaptolskog trga posljedica je razdvajanja dva javna prostora različite namjene. Arhitektonska kompozicija buduće izgradnje između Kaptolskog trga i Nadbiskupskog dvorišta uvjetovana je namjenom. Druga natječajna varijanta »Narodna ideja« s rekonstrukcijom kule novom izgradnjom ocijenjena je kao nepotrebna kazališna scenografija koja ne odgovara duhu vremena. Prva varijanta »Atrium ecclesiae, Forum populi« s trijemom u prizemlju definitivno je bila najbolje rješenje jer je arhitektonskom kompozicijom ostvarena suvremena jednostavna pregrada koja se ne pretvara da je dio povijesnih utvrda. Umjesto trijema možda bi bio dovoljan manji broj nesimetrično raspoređenih otvora za odvijanje prometa. Đuro Szabo narugao se ideji podizanja monumentalne kovane željezne ograde s nekoliko stupova jer bi »(...) proizvela u svakog gledaoca samo dojam, da stoji pred grobom stare stolne crkve zagrebačke«.¹⁷

Početkom ožujka 1914. kanonik Stjepan Korenić objavio je opširne tekstove u »Katoličkom listu« u kojima je komentirao održanu anketu uz suzdržano suprotstavljanje nekim prijedlozima Đure Szabe.¹⁸ Stjepan Korenić dijeli mišljenje o rušenju Bakačeve kule i zapadnih utvrdnih zidina kao velikoj pogrešci, jer su Katedrala i Nadbiskupski dvor bili rijetka povijesna cjelina. Kaptolski trg je nakon rušenja sjevernih i južnih kaptolskih vratiju, kaptolske vijećnice i Roberičine kuće uz jugozapadnu kulu Nebojan postupno izgubio ograđenost kao jedno od osnovnih obilježja trga. Zagovornici rušenja zapadnog utvrdnog zida i Bakačeve kule samo su nastavili pretvaranje nekada ograđenog prostora gradskog trga u bezličnu protočnu ulicu nejednake širine. Stjepan Korenić imao je prilično rezervirano mišljenje o natječajnim regulacijama iz 1908. godine. Zajednička osobina svih radova bila je predlaganje raznih oblika novogradnji kao zamjene za srušene zidine i kulu, a najveći nedostatak bio je nepostojanje zajedničkog stila i pojava nekakve »(...) posebne vrste nespretne secesije u graditeljstvu (...)«.¹⁹ Glavna zamjerka natječajnim radovima je neusklađenost u proporcijama i oblikovanju s postojećim kulama i Katedralom. Na razini koncepta Stjepan Korenić i Đuro Szabo bili su suglasni u nužnosti povezivanja postojećih kula Severnik i Nebojan s novom izgradnjom. Tijekom rasprave pojavile su se razlike u mišljenju o ar-

hitektonskoj kompoziciju buduće interpolacije. Korenić je bio izrazito kritičan prema prijedlogu podizanja jednostavnog ogradnog zida s tri velika otvora, jer ga je usporedio s postojećim dosadnim i dugačkim ogradnim zidovima zemaljske ženske kaznionice i stare gradske plinare. Najbolje rješenje bilo bi primjena metode faksimilne obnove Bakačeve kule i prijašnjih zidina po uzoru na suvremeni primjer faksimilne obnove zvonika Sv. Marka u Veneciji. Osnovna razlika je u razlogu rušenja. Bakačeva kula je srušena zbog prkosa i nerazumijevanja pojedinaca koji nisu prepoznali povijesnu i arhitektonsku vrijednost a zvonik Sv. Marka se urušio sam od sebe zbog dotrajalosti. Faksimilna obnova shvaćena je kao ponovno građenje istog volumena na istom povijesnom mjestu po mogućnosti na sačuvanim temeljima i s novim građevnim materijalom.²⁰

Faksimilna obnova Bakačeve kule imala je potpuno planersko, povijesno i umjetničko opravdanje. Planersko opravdanje je uspostavljanje prijašnjeg, povijesno nastalog sklada između prostora Kaptolskog trga, volumena utvrdnih zidina sa obrambenim kulama i Katedrale. Faksimilnom obnovom na povijesnome mjestu Bakačevoj kuli vratilo bi se značenje povijesne znamenitosti i narodnog spomenika. Umjetničko opravdanje je obnavljanje novo nastalog kontrasta između jednostavnosti utvrdnih zidina i kula i složenog volumena obnovljene Katedrale. Dodatni argument za faksimilnu obnovu sadržan je u odluci ocjenjivačke porote koja je prvu nagradu dodijelila Viktoru Kovačiću za prijedlog »Narodna ideja«. Riječ je o prilično slobodnom tumačenju jer je glavni prijedlog bila »Atrium ecclesiae, Forum populi« a »Narodna ideja« je alternativni prijedlog. U razmišljanjima o regulaciji Kaptolskog trga Stjepan Korenić se pozivao na teorije gradogradnje prof. dr. Corneliusa Gurlitta. U čuvanju prostora gradskih trgova nužno je u gradogradnji poštovati povijesno nastalu ograđenost i zatvorenost koje promatraču osigurava osjećaj intimnosti. Nakon provedenih rušenja od ograđenog Kaptolskog trga nastao je neograđeni gradski prostor koji nema značajke ni trga niti ulice. Sadašnji prostor Kaptolskog trga bilo bi nužno ograditi sa sjeverne i južne strane. Način zatvaranja trebao bi osmisлити arhitekt koji će izraditi detaljnu regulacijsku osnovu.

Polemika Szabo – Korenić, prosinac 1915 – siječanj 1916.

U prosincu 1915. kanonik Stjepan Korenić ponovno je objavio u »Obzoru« tekstove koji su svojedobno bili objavljeni u »Katoličkom listu«.²¹ Đuro Szabo reagirao je i obnovila se polemika. Faksimilna obnova Bakačeve kule nije moguća, jer ne postoje izvorni nacrti, a prilikom rušenja nije bila načinjena arhitektonska snimka postojećeg stanja.²² Faksimilnom obnovom napravila bi se prilično proizvoljna kopija koja bi sljedećim generacijama pokazala potpuno nepostojanje povijesnog osjećaja. Izbor metode faksimilne obnove zvonika Sv. Marka jasno je progovorio

o umjetničkoj nemoći 19. stoljeća, jer se odustalo do stvaranja suvremenog obilježja Venecije. Jedini ispravan pristup je prepustiti suvremenim umjetnicima predlaganje regulacijskih i arhitektonskih rješenja. Potpuno besmisleno bilo bi arhitektima prethodno uvjetovati stil arhitektonske kompozicije kako je bilo uobičajeno tijekom 19. stoljeća. U oblikovanju arhitektonske kompozicije nužno je napuštanje stilskog jedinstva utemeljenog na povijesnom kanonu jer »(...) mi ne trebamo kopirati djela prošlosti, već da iz vlastite snage možemo onima dostojna djela izvoditi i izvesti. A to je jedini put«.²³ Istinski umjetnik stvara ne oponašajući prošle povijesne oblike već pokušava stvoriti nešto novo.²⁴

Prema prijedlogu Stjepana Korenića faksimilno obnovljena Bakačeva kula bila bi neinventivna i anakrona arhitektonska kompozicija jer bi nastala oponašanjem povijesnih arhitektonskih oblika a ne prema zahtjevima suvremenog života. U slučaju nestanka povijesne zgrade suvremene teorije zaštite spomenika isključuju primjenu bilo kakve imitacije. Osnovno pravilo je svakako sačuvati izvornu starinu, a novu namjenu dograditi u suvremenom arhitektonskom izrazu bez ikakvih pokušaja oponašanja arhitektonskih stilova prošlih razdoblja. U nagrađenoj regulacijskoj osnovi Viktora Kovačića glavni prijedlog je »Atrium ecclesiae, Forum populi« s masivnim trijemom a sporedan prijedlog je »Narodna ideja« sa kulom panteonom znamenitih Hrvata. Varijanta »Atrium ecclesiae, Forum populi« s novim elementom masivnog i jednostavnog trijema je vrlo monumentalna arhitektonska kompozicija koja istovremeno uravnotežuje prostor trga i dvorišta, te znači kontrast volumenu restaurirane Katedrale.

U odgovoru je Stjepan Korenić odbacio prigovore protiv faksimilne obnove zbog pomanjkanja arhitektonske dokumentacije jer je arhitekt Viktor Kovačić prije rušenja precizno izradio arhitektonsku snimku postojećeg stanja.²⁵ U slučaju odluke o faksimilnoj obnovi zvonika Sv. Marka u Veneciji nije riječ o kreativnoj nemoći suvremene umjetnosti i arhitekture jer osnovni cilj nije bio povijesni zvonik zamijeniti suvremenim umjetničkim djelom. Osnovni motiv bilo je prenošenje tradicijskih i povijesnih vrijednosti zvonika Sv. Marka sljedećim generacijama.²⁶ Faksimilnom obnovom Bakačeve kule nije cilj izraziti suvremena umjetnička shvaćanja 20. stoljeća već se želi sačuvati narodno sjećanje na srušenu povijesnu kulu. U faksimilnoj obnovi u slučaju kad postoje precizne arhitektonske snimke prijašnjeg stanja, nije moguće postići apsolutnu vjernost svih detalja. Osnovni cilj faksimilne obnove Bakačeve kule i zapadnog utvrdnog zida je vraćanje uništenog prostornog i umjetničkog sklada između Nadbiskupskog dvora, Katedrale i Kaptolskog trga.²⁷ Prenamjena u panteon u skladu s varijantom »Narodna ideja« ne bi bila nikakav izuzetak jer se namjena kule mijenjala tijekom vremena.

Milan Lenuci: Prijedlog regulacije kaptolskog trga, 1916.

U studenom 1916. umirovljeni šef gradskog građevnog ureda Milan Lenuci izradio je regulacijsku osnovu Kaptolskog trga, koju je teorijski objasnio kao nastavlanje uspješnih i potvrđenih povijesnih tradicija u gradogradnji.²⁸ Osnovna zamisao bila je stvoriti pravilni, sa svih strana ograđeni prostor Kaptolskog trga kojim bi se postigao planerski i arhitektonski sklad s Katedralom i Nadbiskupskim dvorom. Nadbiskupski dvor ima povijesnu vrijednost pa ne bi dolazilo u obzir rušenje zbog nastavljaja potpunog oslobađanja Katedrale od neposredne okolice. Kaptolski trg trebalo bi ponovo ograditi podizanjem novih zgrada na sjevernoj strani i na južnoj strani. Predloženo je rušenje Bolléove dogradnje, ali iz teksta ostaje posve nejasno što bi se dogodilo s jugozapadnom kulom Nebojan.²⁹ Južna strana Kaptolskog trga na spoju s Bakačevom ulicom zatvorila bi se novom zgradom u produžetku južnog krila Nadbiskupskog dvora. U prizemlju novogradnje nalazila bi se otvorena galerija čija bi sjeverna strana gledala prema Kaptolskom trgu a južna strana prema malenom perivoju izvedenom u visini Bakačeve ulice i Jelačićeva trga. U galerijske niše prizemlja postavili bi se kipovi zaslužnih hrvatskih crkvenih dostojanstvenika. Na prvom katu nalazila bi se nadbiskupova kućna kapelica i loggia direktno povezana s nadbiskupovim osobnim prostorima. Nadbiskup bi sa loggie prisustvovao crkvenim svečanostima na Kaptolskom trgu.

Na sjevernoj strani Kaptolskog trga predviđena je nova zgrada koja bi bila dograđena u produžetku sjevernog utvrđenog zida i na sjeverozapadnu kulu Severnik. Zgrada bi bila simetrična u odnosu na južnu dogradnju. U zgradi bi se nalazila vijećnica, arhiv i pisarnica Prvostolnog kaptola zagrebačkog; dijecezanski muzej s predavaonicom za crkvenu umjetnost, vježbaonica za crkvenu glazbu i stan čuvara. Sjeverno i južno u ravnini zapadnog pročelja Katedrale izveli bi se monumentalni portali koji bi odijelili javni prostor Kaptolskog trga od privatnog prostora dvorišta Nadbiskupskog dvora. U sredini sjeverne strane Kaptolskog trga nalazila bi se jednokatna zgrada tržnice za ribu i divljač. Na zapadnoj strani zgrade nalazila bi se tramvajska čekaonica a na sjevernoj javni WC. Kip Bl. Djevice Marije premjestio bi se istočno bliže Katedrali na križanje uzdužne osi Katedrale i poprečne osi kapelice, odnosno galerije.

Viktor Kovačić: prekid ugovora, 1918.

Početak ožujka 1918. Viktor Kovačić je u opširnom dopisu upućenom gradskom poglavarstvu sažeto i precizno prikazao kronologiju događaja od 1907. godine.³⁰ Datumi događaja i ugovorne obveze precizno su i bez iskripljavanja prikazani. Iz dopisa je moguće saznati da je gradski građevni ured vjerojatno poslije 1911. zbog izrade regulacijskih osnova Kaptola i Dolca izradio sadreni model u mjerilu 1:

500. Model Dolca izrađen bio je prema zamislama iz Kovačićeva pretprojekta iz 2. 12. 1911. Kaptol je bio izrađen prema svojedobnoj regulacijskoj osnovi gradskoga građevnog ureda iz 1907. godine. Arhitekt Viktor Kovačić upozorio je na ponašanje gradskog poglavarstva koje je ignoriralo zaključke ankete od 23. 12. 1907. godine, rezultate natječaja za regulaciju Kaptola i okolice iz 1908, potpisani ugovor sa Viktorom Kovačićem iz 1909, pretprojekt regulacije Kaptola, Dolca i Vlaške ulice od 17. 5. 1910. i pretprojekt regulacije Dolca od 2. 12. 1911. Obveze iz potpisanog ugovora nisu se izvršavale jer odbor za regulaciju Kaptola i odbor za regulatorne osnove nisu u osam godina pregledali i izradili pisane primjedbe na oba pretprojekta regulacije. Pošto odbori nisu izvršili obavezu, ni gradsko zastupstvo nije moglo Viktoru Kovačiću prosljediti detaljne primjedbe nužne za izradu detaljne regulacijske osnove.

Ponašanje gradske općine dovelo je u pitanje nastavak djelovanja Viktora Kovačića na ispunjenju ugovornih obveza, jer je on potpuno bio isključen iz procesa izrade detaljnih regulacijskih osnova. Gradonačelnik Janko Holjac nije odgovarao na dopise Viktora Kovačića niti ga je izvješćivao o razvoju događaja. U gradskom građevnom ugovoru postoji čudno razmišljanje »(...) da autor tako nadasve kompliciranog projekta mora biti izvan svakog kontakta kod raspravljaja toga projekta, dok bi baš usrdni zajednički rad s njime bio bezuvjetni preduvjet da taj regulacijoni projekt, koji se ima priljubiti prilikama, potpuno uspije. Svaki gospodar, pa i onaj najjednostavnije kuće, raspravit će i dogovoriti program i projekt te kuće u najtješnijem dogovoru s arhitektom«. ³¹ U nastalom interregnumu gradski građevni ured se neovlašteno koristio pojedinim idejama iz pretprojekta regulacija koje su po potpisanom ugovoru bile vlasništvo Viktora Kovačića. Viktor Kovačić je u pismu potvrdio postojeći neformalni raskid ugovora i prekid suradnje sa gradskim građevnim uredom, što je prešutno bilo jasno već od 1911. godine.³²

* * *

Odluka Prvostolnog kaptola zagrebačkog o metropolitanskoj biblioteci iz kolovoza 1913. i održana anketa o regulaciji Kaptola iz siječnja 1914. nisu bitno pokrenule regulaciju Kaptola iz mrtvila. Na anketi najzanimljivija je bila polemika između Izidora Kršnjavoga i Martina Pilara kojeg su podržali Đuro Szabo, Milan Lenuci i Edo Schön.³³ Izidor Kršnjavi nastavio je dosljedno zagovarati Baumeister–Stuebbenove teorije gradogradnje i protivio se zatvaranju pogleda na zapadno ulazno pročelje Katedrale. Martin Pilar i Đuro Szabo predlagali su ponovnu izgradnju prema Sitte–Henricijevim teorijama gradogradnje. Kršnjavijevi stavovi o gradogradnji i restauraciji iziritirali su Đuru Szabu koji je u velječi 1914. objavio opširan tekst u kojem je cjelokupnu teoriju utemeljenu na nauci o »stilu« i »jedinstva stila« počastio pojmovima »despotsko na-

učavanje«, »neistinito«, »naopako«, »zlotvorno«, »krivo«. Umjetničku i arhitektonsku produkciju utemeljenu na »nauci o stilu« ocijenio je »drzovitom«, »prepotentnom« a 19. stoljeće opisao je kao »najimpotentnije doba«, »iznemoglo vrijeme«. Ubrzo je uslijedila polemika Đuro Szabo i Stjepan Korenić u dva nastavka veljača – ožujak 1914. i prosinac 1915. – siječanj 1916. godine, u kojoj su obojica pokazali iznimno poznavanje Sitte–Henricijevih teorija gradogradnje. Obojica su visoko cijenili natječajnu regulaciju Kaptola i okolice iz 1908. godine arhitekta Viktora Kovačića, ali su je različito tumačili i njome se služili tijekom rasprave.

U dvije ocjene postojala je potpuna suglasnost. Prvo, rušenje Bakačeve kule i zapadnog utvrđenog zida bilo je potpuna pogreška. Drugo, nužno je zatvoriti pogled na zapadno pročelje Katedrale i ponovno izgraditi južnu stranu Kaptolskog trga na spoju s Bakačevom kulom. Razlika u mišljenju pojavila se kada je trebalo odrediti kako zatvoriti zapadno pročelje. Promatrano prema suvremenim teorijskim konvencijama, Đuro Szabo je zagovarao rekonstrukciju novom izgradnjom a Stjepan Korenić faksimilnu obnovu. Đuro Szabo se pozivao na glavnu varijantu »Atrium ecclesiae, Forum populi« Viktora Kovačića, ali je predlagao drastično pojednostavljenje od prolaznog trijema na zid s tri otvora. Stjepan Korenić predlagao je drugu varijantu »Narodna ideja«, koja bi se prije mogla definirati kao rekonstrukcija novom izgradnjom nego faksimilna obnova. Dva glavna sudionika u teorijskim raspravama i praksi gradogradnje, Milan Lenuci i Viktor Kovačić definitivno su se oprostili od sudjelovanja u regulaciji Dolca i Kaptola. Milan Lenuci izradio je prijedlog regulacije Kaptolskog trga iz 1916. godine koji je kontradiktoran. Tome su dva razloga. Prvo, Milan Lenuci je podržao Martina Pilara u polemici sa dr. Izidorom Kršnjavim, naglašavajući suvremeno konzervacijsko načelo čuvanja starina u teoriji gradogradnje. Drugo, prijedlog pokazuje koliko je teško odustajao od primjene Baumeister–Stuebbenovih teorija gradogradnje u neposrednoj praksi. Viktor Kovačić je u pismu u ožujku 1918. godine samo i formalno potvrdio postojeći prešutni prekid poslovne suradnje s gradskom općinom. Nakon odlaska Milana Lenucija i Viktora Kovačića vrlo brzo su Vjekoslav Heinzl, Karlo Vajda i Vjekoslav Bastl započeli regulaciju Dolca što će ostaviti kontroverzne posljedice. U razdoblju između dva svjetska rata regulacija Kaptola ostat će poligon za teorijske rasprave u rasponu od samoinicijativnih prijedloga pojedinih arhitekata do obveznog programskog uvjeta u natječaju za generalnu regulacijsku osnovu grada Zagreba.

BILJEŠKE

- 1 a) SNJEŠKA KNEŽEVIĆ, *Urbanističke zamisli Viktora Kovačića*, u: *Zagreb u središtu*, Zagreb, Barbat, 2003, 261–279.
- b) ZLATKO JURIĆ, *Viktor Kovačić – prolog u regulaciju Kaptola*, 1908, u: »Prostor«, Zagreb, 13, 2005, 23–38.
- 2 MARTINA STRUGAR, *Regulacija Dolca u Zagrebu 1880–1940. godine*, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet – neobjavljeni magistarski rad, 2008, 49–99.
- 3 a) Kaptolski arhiv Zagreb (dalje KAZ), Sjednički zapisnici (dalje SZ), Prvostolni kaptol zagrebački (dalje PKZ), knjiga 119, 30. studenoga 1912, br. 830.
- b) KAZ, SZ, PKZ, knjiga 120, 1. veljače 1913, br. 066.
- c) KAZ, SZ, PKZ, knjiga 120, 2. kolovoza 1913, br. 516.
- 4 a) KAZ, SZ, PKZ, knjiga 120, 11. listopada 1913, br. 685.
- b) KAZ (dalje Kaptolski arhiv Zagreb), SS (dalje Sjednički spisi), PKZ (dalje Prvostolni kaptol zagrebački), 1913, kutija CCXXIV, br. 834, JANKO HOLJAC, *Dopis prvostolnom kaptolu zagrebačkom*, 23. listopada 1913, br. 53695–IA–1913.
- c) KAZ, PKZ, SS, 1913, kutija CCXXIV, br. 834, LJUDEVIT IVANČAN, *Dopis prvostolnom kaptolu zagrebačkom*, 6. prosinca 1913.
- d) KAZ, SZ, PKZ, knjiga 120, 22. studenog 1913, br. 780.
- e) KAZ, SZ, PKZ, knjiga 120, 6. prosinca 1913, br. 834.
- 5 a) KAZ, PKZ, SS, 1914, kutija CCXXV, br. 048, LJUDEVIT IVANČAN, *Dopis prvostolnom kaptolu zagrebačkom*, 17. siječnja 1914.
- b) KAZ, SZ, PKZ, knjiga 121, 3. siječnja 1914, br. 005.
- c) KAZ, SZ, PKZ, knjiga 121, 17. siječnja 1914, br. 048.
- d) ***, *Anketa za uređenje Kaptola*, u: »Narodne novine«, Zagreb, 28. siječnja 1914, 3.
- e) ***, *Anketa za uređenje Kaptola*, u: »Narodne novine«, Zagreb, 29. siječnja 1914, 2.
- 6 KAZ, PKZ, SS, 1914, kutija CCXXV, br. 144, AUGUST pl. PISAČIĆ, *Dopis Ljudevitu Ivančanu*; 29. siječnja 1914.
- 7 KAZ, PKZ, SS, 1914, kutija CCXXV, br. 144, JANKO HOLJAC, *Dopis Ljudevitu Ivančanu*; 29. siječnja 1914.
- 8 a) Državni arhiv Zagreb (dalje DAZ), Gradsko poglavarstvo Zagreb (dalje GPZ), Građevni odjel (dalje GO), III, B, SP, 3a, VIKTOR KOVAČIĆ, *Dopis gradskom poglavarstvu*; 26. siječnja 1914. 1.26.
- b) KAZ, PKZ, SS, 1914, kutija CCXXV, br. 144, VIKTOR KOVAČIĆ, *Dopis gradskom poglavarstvu*, 26. siječnja 1914.
- c) KAZ, PKZ, SS, 1914, kutija CCXXV, br. 144, VIKTOR KOVAČIĆ, *Dopis Ljudevitu Ivančanu*, 26. siječnja 1914.
- 9 a) Ministarstvo kulture (MK), Uprava za zaštitu kulturne baštine (dalje UZKB), Planoteka (dalje P), Ostavština Viktora Kovačića (dalje OVK), Zapisnik Rajković – Kovačić; 23. prosinca 1908.
- b) MK, UZKB, P, OVK, VIKTOR KOVAČIĆ, Program za sastav predprojekta za regulaciju Kaptola i okolice; 4. lipnja 1909.
- c) KAZ, PKZ, SS, 1914, kutija CCXXV, br. 144, SEIFERT & KOVAČIĆ, Zapisnik spisan kod gradskog poglavarstva, 1. srpnja 1909, br. 13090/IA–1909.
- 10 a) DAZ, GPZ, GO, III, B, SP, 3a, FRAN BROZOVIĆ & MILAN LENUCI & FRANJO TOMŠIĆ, Troškovnik za regulaciju Kaptola; srpnja 1912, br. 38258/IV–1912.
- b) DAZ, GPZ, GO, III, B, SP, 3a, FRAN BROZOVIĆ & MILAN

- LENUCI & FRANJO TOMŠIĆ, Tehničko izvješće za regulaciju Bakačeve ulice i Kaptola; srpnja 1912, br. 38.258/IV-1912..
- 11 KAZ, PKZ, SS, 1914, kutija CCXXV, br. 144, Stenografski zapisnik ankete o regulaciji Kaptola, 29. siječnja 1914.
- 12 a) ***, *Anketa o uredjenju Kaptola*, u: »Narodne novine«, Zagreb, 30. siječnja 1914, 3-4.
- b) ***, *Anketa za regulaciju Kaptola*, u: »Jutarnji list«, Zagreb, 30. siječnja 1914i, 4-5.
- 13 a) ***, *Anketa za regulaciju Kaptola*, u: »Hrvatski pokret«, Zagreb, 30. siječnja 1914, 4.
- b) ***, *Regulacija Kaptola – anketa u nadbiskupskom dvoru*, u: »Novosti«, Zagreb, 30. siječnja 1914, 3.
- 14 ***, *Anketa za regulaciju Kaptola*, u: »Obzor«, Zagreb, 30. siječnja 1914, 2.
- 15 a) ĐURO SZABO, *O stilu, »jedinstva stila« i umjetničkom stvaranju*, u: »Hrvatska prosvjeta«, Zagreb, veljača 1914, 95-105,
- b) TIHOMIL STAHLJAK, *Gjuro Szabo djelo jednog života*, Zagreb, DPUH, 1995, 119-144.
- 16 a) ĐURO S.(ZABO), *Bakačeva kula*, u: »Obzor«, Zagreb, 1. veljače 1914, 3,
- b) ĐURO SZABO, *Nakon pada Bakačeve kule*, u: »Katolički list«, Zagreb, 5. veljače 1914, 69-70.
- 17 ĐURO SZABO (bilj. 16b).
- 18 a) STJEPAN KORENIĆ, *Bakačeva kula i naša prvostolnica prema regulaciji Kaptola*, u: »Katolički list«, Zagreb, 5. ožujka 1914, 113-115,
- b) STJEPAN KORENIĆ, *Bakačeva kula i naša prvostolnica prema regulaciji Kaptola*, u: »Katolički list«, Zagreb, 12. ožujka 1914, 127-131.
- 19 a) STJEPAN KORENIĆ (bilj. 18a), b) U raspisu natječajnog programa upravo je odustajanje od propisivanja obaveznog arhitektonskog stila natjecateljima bila velika novost u odnosu na prethodno razdoblje historicizma.
- 20 U faksimilnoj obnovi najbolje bi bilo upotrijebiti stari građevni materijal. U slučaju Bakačeve kule nije moguće, jer je materijal ugrađen u Savsku obalu.
- 21 STJEPAN KORENIĆ (bilj.18 a), b) STJEPAN KORENIĆ, *Bakačeva kula i naša prvostolnica prema regulaciji Kaptola*, u: »Obzor«, Zagreb, 25. prosinca 1915, 6-7.
- 22 ĐURO SZABO, *Bakačeva kula i regulacija Kaptola*, u: »Obzor«, Zagreb, 29. prosinca 1915, 1.
- 23 ĐURO SZABO (bilj. 22).
- 24 ĐURO SZABO, *Posljednja riječ o Bakačevoj kuli i regulaciji Kaptola*, u: »Obzor«, Zagreb, 6.siječnja 1916, 2.
- 25 STJEPAN KORENIĆ, *Još jedanput Bakačeva kula i regulacija Kaptola*, u: »Obzor«, Zagreb, 1. siječnja 1916, 5.
- 26 Stjepan Korenić upotrebljava pojmove »narodna tradicija«, »narodna historija«, »narodni spomen«. Faksimilna obnova je »(...) znak žarkoga patriotizma i ljubavi svoje historije i prošlosti«. – STJEPAN KORENIĆ (bilj. 25), 5.
- 27 STJEPAN KORENIĆ, *I moja posljednja o Bakačevoj kuli i regulaciji Kaptola*, u: »Obzor«, Zagreb, 9. siječnja 1916, 2.
- 28 a) DAZ, GPZ, GO, III, B, SP, 3a. MILAN LENUCI, *Osnova za izgradnju prediela grada Zagreba ležećeg južno nadbiskupskog dvora*, listopad 1916.
- b) DAZ, GPZ, GO, III, B, SP, 3a, MILAN LENUCI, *Osnova za izgradnju trga ispred stolne crkve u Zagrebu*, studenog 1916, – »Prema liepim starim načelima, kojih su se držali naši predji kod izgradnje gradova, koja se načela opet danas smatraju uzornima, (...) valja da bude: svaki trg sa sviju strana, po mogućnosti pravilno, zagrađen.«
- 29 MILAN LENUCI (bilj. 28 b) – »Sigurno nisu vodili umjetnički razlozi stručnjaka, (...); da je ostavio neporušen onaj krnj, preostali iza rušenja zapadnog krila, na koji je krnj prigradjena loggia; (...). Taj krnj valja sasma odstraniti pa sjeverno pročelje južnog krila izravnati i pravokutno zgradu zaključiti. Kule su sada suviše za zaštitu crkve, pak ih je moći izključiti iz neposrednog vidika crkvenog predvorja, a potonje samostalno izgraditi zgradama u arhitektonskom skladu s crkvom.(...)«
- 30 MK, UZKB, P, OVK, VIKTOR KOVAČIĆ, *Dopis gradskom poglavarstvu*, 9. ožujka 1918.
- 31 VIKTOR KOVAČIĆ (bilj. 30).
- 32 VIKTOR KOVAČIĆ (bilj. 30) – »Pravodobno ali ne pre naglo konačno riješenje pitanja regulacije dijela grada oko stolne crkve iziskuje kao eminentno javno pitanje potpunu odgovornost svih onih, koji kod toga učestvuju. Prema onome, što je doslije izneseno, mora potpisani svaku odgovornost za to, da se dodanas još nije došlo do izradjivanja i izručenja odnosnog definitivnog nacрта, što se njegove osobe tiče otkloniti.«
- 33 ZLATKO JURIĆ, *Zaštita spomenika u teorijama gradogradnje u srednjoj Europi 1870.-1918*, u: »Prostor«, 12, 2004, Zagreb, 1-15.

Summary

Zlatko Jurić and Marina Strugar

Đuro Szabo and Stjepan Korenić: The debate over Kaptol regulation 1913-1916

The decision that Zagreb Metropolitan brought in August 1913 regarding the Metropolitan Library and the survey which was carried out in January 1914 concerning Kaptol regulation hadn't significantly changed the dead-end situation. The most interesting part of the survey was the debate between Izidor Kršnjavi and Martin Pilar who was supported by Đuro Szabo, Milan Lenuci and Edo Scheon. Izidor Kršnjavi had consistently continued to argue in favor of Baumeister – Stuebben's principle of the laying-out of the cities and had opposed to closing the view of the cathedral's west façade. Martin Pilar and Đuro Szabo had suggested a reconstruction according to Sitte and Henrici theories. Đuro Szabo, who published an elaborate theoretical text in February 1914 in which he discussed »study of style« and »the harmony of style«, was aggravated by Kršnjavi's view of city planning and restoration. Soon a debate between Đuro Szabo and Stjepan Korenić occurred on two occasions, first in February and March 1914 then in December 1915 and January 1916, where both of them showed an outstanding knowledge of Sitte – Henrici theories of city planning. Both of them thought highly of the 1908 regulation of Kaptol and its surroundings by the architect Viktor Kovačić. Still, they interpreted and they referred to it differently. They had agreed on two things. First was the fact that the tearing down of Bakačev Tower and west fortification had been a complete mistake. Other was that it is necessary to close the view on the western facade and rebuild southern side of Kaptol Square where it meets Bakačev Tower. The disagreement occurred when they needed to decide how to close the western facade. According to contemporary theoretical trends Đuro Szabo argued in favor of reconstructing with the means of rebuilding whereas Stjepan Korenić called for a facsimile restoration. Two of the most prominent partakers in theoretical debates and distinguished architects Milan Lenuci and Viktor Kovačić, chose not to participate in Dolac and Kaptol regulations. In 1916 Milan Lenuci presented a suggested regulation of the Kaptol Square which shows how hard had been for him to desist from the use of Baumeister– Stuebbenovih theories of the laying-out of cities in his work. Furthermore, in a letter from March 1918 Viktor Kovačić confirmed secretly ending the business partnership with the city officials. The debates between Szabo and Korenić really helped to change the theoretical understanding of the relationship between conservation of the monuments and lay-out of cities at the beginning of twentieth century.